

HZ. MUHAMMED DÖNEMİ MEDİNE’NİN SU KAYNAKLARI VE ONUN SUYA DAİR UYGULAMALARI

Yusuf KABAKCI

Uşak Üniversitesi
kabakciyusuf@hotmail.com
0000-0002-4553-1417

Öz

Bu çalışmanın iki temel hedefi vardır. İlk rivayetlerden hareketle Hz. Peygamber döneminde (622-632) Medine’nin su kaynaklarını tespit, diğeri ise onun bu kaynakların İslami ve insani şekilde nasıl kullanılacağına dair uygulamalarını ortaya koymaktır. Hicretle nüfusu artan Medine su kaynakları açısından yarımada’nın geneline göre nispeten iyi durumda olsa da burada nehirler gibi yer üstü su kaynağı olmayıp su ihtiyacı harre denilen volkanik zeminden çıkarılan kuyularla karşılanmaktadır. Bu dönemde Medine’de Hz. Peygamber’in su içmesi, abdest alması veya dinlenmesiyle bir şekilde doğrudan irtibatlandırılan 23, irtibatlandırılmayan 12 ve şehre yakın mesafelerde 9 kuyu olmak üzere toplam 44 kuyunun varlığı tespit edilmiştir. Allah Resulü su gibi hayatı bir meselede herkesin ihtiyacını sağlıklı ve hakkaniyetli bir şekilde karşılamak amacıyla su kaynaklarının tekelleşmesini önlemiş, Müslümanları kuyu satın alıp vakfetmeye ve yeni kuyular açmaya teşvik etmiş hatta hayvanların ve boş arazilerin sulanmasının dahi sevap olduğunu

1

Dîvân *DİSİPLİNLERARASI
ÇALIŞMALAR DERGİSİ*
Araştırma Makalesi

Cilt 30 sayı 59 (2025/2): 1-28
Gün. Tar.: 26.09.2025
Kabul Tar.: 24.05.2025
Yay. Tar.: 25.07.2025
doi: 10.20519/divan.1556786

ifade etmiştir. İnsanlık tarihinde suyla medeniyet arasında mutlak bir ilişki vardır. Medine’de medenî bir toplum inşa etmek isteyen Hz. Peygamber, kuyuların mülkiyeti ve etrafındaki belli bir alanın kuyuya tahsisi için kurallar belirlemiştir, suların kirletilmemesi ve ibadet amaçlı bile olsa israf edilmemesi hususunda ashabını uyarmıştır. Kuyularla ilgili cahiliyeden kalma kötü adetleri kaldırmıştır. Günümüz şartlarında bile dünyada her yıl milyonlarca kişinin içilebilir ve hijyenik su eksikliğinden kaynaklanan hastalıklar sebebiyle öldüğü dikkate alındığında Hz. Peygamber’in uygulamalarının ne kadar isabetli olduğu anlaşılacaktır. Ayrıca temel bir ihtiyaç maddesi üzerinden dolaylı olarak Medine’nin gündelik, sosyal ve iktisadi hayatına ışık tutulacaktır. Çalışma Medine tarihine dair eserler başta olmak üzere İslam Tarihi kaynaklarından nitel bir araştırma yöntemi olan doküman inceleme suretiyle hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Hz. Muhammed, Medine, Su, Hijyen, Kuyular.

GİRİŞ

Su, insanlar ve bütün canlılar için hayatın temel kaynağıdır. İnsanoglu biyolojik varlığının devamı için su içmeye mecbur olduğu gibi tükettiği yiyeceklerin, kullandığı eşyaların ve hayatını kolaylaştırmak için istifade ettiği pek çok unsurun da suyla mutlak bağlantısı vardır. En temel temizlik malzemesi sudur. Ayrıca tarih boyunca çoğu uygarlık su kaynakları etrafında kurulmuş ve gelişmiştir. Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette suyun önemine vurgu yapılmış; deniz, ırmak, pınar, yağmur, sel, çeşme gibi manalara gelen kelimelerin yanı sıra su anlamına gelen "mâ" kelimesi altmış üç yerde zikredilmiştir.¹ Allah Teâlâ insanı² ve canlı olan her şeyi³ sudan yarattığını, özü bir damla su olan insan için rızık ve temizlik aracı olarak temiz ve bereketli su indirdiğini, yeryüzünü su ile canlandırıp insanlar ve hayvanlar için her türlü bitki, ekin ve meyveyi çıkardığını⁴ ve onu bir şifa kaynağı kıldığını belirtmiştir.⁵ Dünyanın her yerinde insanların içmek, yemek yapmak, temizlik, ehil hayvanları ve bahçeleri sulamak için kullandıkları su, Müslümanlar için ayrıca abdest, gusül ve taharet gibi dinî hükümlerin mutlak vasıtasıdır.

İslamiyet'in ortaya çıktığı ve yayıldığı Hicaz bölgesi yer üstü su kaynakları bakımından oldukça yetersiz olduğundan bu bölgede yeraltı kaynak suları yani kuyular büyük önem arz etmektedir. Hz. Peygamber'in hicretten sonra on yılını geçirdiği Medine, bu konuda Mekke'ye nispeten daha iyi olmakla beraber hicretle gelen muhacirler ve sonraları Hz. Peygamber'in yanına gelen ziyaretçiler ve yerleşenler sebebiyle şehir nüfusu daha da çoğaldığından suya olan ihtiyaç da artmıştır. İnsani gereksinimlerin yanı sıra ehil hayvanlar ve tarımsal sulama da unutulmamalıdır. Dolayısıyla kaynağın az, ihtiyacın ve talebin çok olması suyun dikkatli kullanımını gerektirmektedir. Bugünkü gibi merkezi su şebekesi, depolama, arıtma, nakliye, ısıtma ve soğutma imkânları da olmadığı için suyun mevcudiyeti kadar; içilebilirliği, tasarrufu, kuyuların aidiyeti ve temizliği de büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada önce Hz. Peygamber zamanında Medine'deki su kaynakları hakkında bilgi

1 M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres lielfâzı'l-Kur'âni'l-Kerim* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1364), 684.

2 Tarık 86: 5-7 ayetler: "Öyleyse insan neden yaratıldığına bir baksın. O, erkek ve kadının beli ile kaburga kemikleri arasından atılagelen bir sudan yaratılmıştır."

3 Enbiyâ 21: 30; Nur 24:45.

4 İlgili ayetler için bkz. Bakara 2: 22, 164; En'am 6: 99; Hicr 15: 22; Nahl 16: 10-11; Furkan 25: 48-49; Secde 32: 27; Zümer 39: 21; Casiye 45: 5; Kaf 50: 9-11.

5 Enbiyâ 21: 83-84; Sâd 38: 41-44.

verilecek, sonrasında ise suların mülkiyeti, kullanımı, temiz tutulması gibi konularda onun uygulamaları, tavsiyeleri ve koyduğu kurallar ortaya konmaya çalışılacaktır. Zira tespit edebildiğimiz kadarıyla ülkemizde “su” konulu pek çok çalışma yapılmasına rağmen erken dönem Medine kuyularıyla ilgili bir bildiri⁶ çalışması dışında Hz. Peygamber dönemi Medine’indeki su kaynaklarının mahiyeti ve bunun Hz. Peygamber’in gündelik hayatı ve örnek tatbikatına yansımaları bir bütün olarak çalışılmamıştır.

MEDİNE’DEKİ SU KAYNAKLARI

İslam dininin beşiği olan Hicaz yarımadasının coğrafi yapısı çöl ağırlıklı, iklim şartları da sıcak ve kurak olduğundan belirli bölgeler hariç genel olarak yer üstü su kaynakları oldukça yetersizdir. Mekke’ye kıyasla daha çok yağış alan ve zemin yapısı farklı olan Medine yine yer üstü su kaynaklarının yok denecek kadar az olduğu bölgelerdendir. Medine’nin kuzeyinde Uhud, güneyinde Ayr dağları ve bu dağlara bağlı olarak “harre” adı verilen volkanik alanlar bulunmaktadır. Ancak arazinin yapısı gereği bazalt tabakalarının altında yeryüzüne oldukça yakın zengin su rezervleri bulunmaktadır. Şehir bu volkanik alanlardaki su kaynaklarından beslenmesi sebebiyle tarıma elverişli geniş vadilere sahiptir.⁷ Volkanik arazideki toprağın yapısı gereği yer altına çekilerek akıp gitmekten veya buharlaşmaktan kurtulup altta biriken yağmur suları bölgede pek çok kuyu ve pınarın ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Bu sebeple Medine vadileri çıkarılabilir yer altı su kaynakları bakımından oldukça zengindir. Toprak yağmur suyuyla beslendiğinden yer altı suları fazla derinlerde olmayıp basit bir kazma işlemiyle su çıkarılabilmekteydi.⁸ Öyle ki kuyu kazılırken genelde yerin üç metre altında suya ulaşılmaktaydı.⁹ Bu sayede şehir halkı içmek ve tarla, bağ-bahçelerini sulayabilmek için çok sayıda kuyu açmışlardı.

Medine’nin tarımsal sulama açısından avantajlı durumuna rağmen mevcut kuyuların pek çoğu içmeye elverişli olmadığından

6 Mustafa Sabri Küçükaşcı, “Erken İslam Döneminde Medine Kuyuları,” *Osmanlı’nın İzinde*, Ed. Âdem Koçal - Zeynep Berktaş (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013).

7 Küçükaşcı, “Erken İslam Döneminde Medine Kuyuları,” 2: 260.

8 Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönemler* (Ankara: Özkan Matbaacılık, 2001), 160.

9 Abdülazîz b. İbrâhim el-Ömerî, *el-Hiref ve’s-sinâ’ât fi’l-Hicâz fî ‘asri’r-Resûl* (Riyad: Dâru İşbiliya, 2000), 214.

zamanla artan nüfusun su talebini karşılayabilmek için daha fazla içilebilir tatlı su kaynağına ihtiyaç duyulmuştur. Yakût Hamevî Mekke kuyularından bahsederken cahiliye döneminde Kureyş'ten her kabilenin kendi mahallesinin girişine bir kuyu kazdığını belirtmiştir.¹⁰ Medine'de de benzeri bir durum vardı. Kabile boylarına göre müstakil mahallelerden oluşan Medine'de hemen her kabilenin kendine ait su kuyuları bulunmaktaydı. Bazı konakların içerisinde kişilerin şahsi mülkiyetinde olan kuyular da vardı. Meselâ meşhur Yahudi Ka'b b. Eşref'in kasrının ortasında kuşatmalarda da kullanılabilen bir su kuyusu bulunmaktaydı.¹¹ Fakat mevcut kaynakların çoğunun suyu acı olup içmeye elverişli olmadığından içme suyu daha çok şehrin güneyindeki tatlı su kuyularından temin edilmekteydi.¹² Suyu acı olan kuyular ise tarımsal sulamanın yanında temizlik işlerinde de kullanılmıştır.

Literatürde Medine ve civarında olduklarından bahisle bir kısmı hakkında detaylı bilgi aktarılmasına karşın bir kısmı sadece ismen zikredilen bu kuyuların tamamını bir makale çalışmasında anlatmak mümkün değildir. Daha önce yapılan bir bildiri çalışmasında şehirdeki 22 kuyu hakkında kısa malumat verilmek suretiyle bu bilgilendirme kısmen yapılmıştır.¹³ Burada ise Hz. Peygamber döneminde Medine ve civarındaki su kaynaklarından tespit edilen 44 kuyunun tamamı ismen zikredilecek, makale sınırlarını aşmamak için önemlerine binaen sadece Hz. Peygamber'in hastalığında üzerine su getirilip dökülmesini istediği için en çok meşhur olan yedi tanesi hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca Hz. Peygamber'in suların mülkiyeti, kullanımı, temizliği gibi konularda koyduğu kurallar ve prensipler üzerinde durularak su gibi hayati bir meselede ortaya koyduğu uygulamalar açıklanacaktır. Zira nispeten kurak ama hicret sonrası sürekli nüfusu artan bir şehirde suyun verimli kullanılması birtakım sorumlulukları ve zorunlulukları gerekli kılmaktadır. Diğer taraftan Semhudi gibi muahhar kaynaklarda Medine kuyuları arasında zikredilenlerin bir kısmı Medine dışında olduğu, bazıları da Hz. Peygamber döneminden çok sonra kazıldıkları için

10 Ebu Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1977), 2: 147.

11 Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993), 2: 831.

12 Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Medine," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 28: 305; Küçükaşçı, "Erken İslam Döneminde Medine Kuyuları," 2: 260.

13 Küçükaşçı, "Erken İslam Döneminde Medine Kuyuları," 2: 262-269.

bu çalışmanın kapsamı dışındadırlar. Ancak özellikle Resulullah'ın uğradığı, su içtiği, abdest aldığı, yıkandığı veyahut vakfedilmesine vesile olduğu kuyular, şehrin kaynak kapasitesinin anlaşılması bakımından büyük önemi haizdir. Bunların tamamı hakkında detaylı bilgi verilemese de Hz. Peygamber'le alâkalı bağlamında ismen zikredilerek Medine kuyularının nicel mahiyeti ortaya konduğu gibi dolaylı olarak Hz. Peygamber dönemi Medine'sinin gündelik hayatına da ışık tutulmuş olacaktır.

Muhtelif kaynaklarda Medine kuyuları; özellikle de Hz. Peygamber'in su içtiği kuyular hakkında değişik başlıklar altında birtakım bilgiler verilmiştir. Bu konuda en kadim eser olarak Medine tarihçisi İbn Zebâle (ö. 199/814 sonrası) "Kuyular" başlığı altında ikisi isimsiz olmak üzere 23,¹⁴ İbn Sa'd (ö. 230/845) "Resulullah'ın Su İçtiği Kuyular" başlığı altında 9,¹⁵ yine Medine tarihini yazan İbn Şebbe (ö. 262/876) "Su İçilen Kuyular" başlığıyla 11,¹⁶ Belazürî (ö. 279/893) "Resulullah'ın Su İçtiği Kuyular" başlığıyla 7,¹⁷ Yakut Hamevî (ö. 626/1229) "Bi'r" maddesinde Medine'deki 18,¹⁸ İbnü'n-Neccâr (ö. 643/1245) "Medine Kuyuları ve Faziletleri" başlığıyla kendi zamanında kullanılır durumda olan 6,¹⁹ Cemaleddin Matârî (ö. 741/1340) "Nebi (sav)'e Nispet Edilen Kuyular" başlığı altında 6,²⁰ Semhudî (ö. /9111506) ise "Medine'nin Mübarek Kuyuları" başlığı altında Medine'deki 21 kuyu²¹ hakkında bilgi vermiş ayrıca coğrafi sözlük bölümünde Medine ve civarındaki 30 kadar başka kuyu hakkında malumat aktarmıştır.²² Ancak kaynaklarda bahsedilen kuyulardan bazılarının birbirine yakın veya farklı isimlerle zik-

14 Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hasen İbn Zebâle, *Ahbârü'l-Medîne*, thk. Salâh Abdülazîz Zayn Selâme (Medine: Merkezu Buhûs ve Dirâsâtü'l-Medineti'-Münevvere, 2003), 211-221.

15 Ebu Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 1: 433-436.

16 Ebu Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî İbn Şebbe, *Kitâbu Târihi'l-Medineti'l-Münevvere*, thk. Fehim Muhammed Şeltût (Cidde: 1979), 156-162.

17 Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyad Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 2: 199-202.

18 Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1: 298-302. Yakût alfabetik olarak yeri geldikçe müstakil başlıklar altında da kuyular hakkında bilgi vermiştir.

19 Ebu Abdillâh Muhibbüddin Muhammed b. Mahmûd İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-semîne fî ahbâri'l-Medine*, thk. Salahaddin Şükür (Medine: Merkezu Buhûs ve Dirâsâtü'l-Medineti'-Münevvere, 2006), 164-182.

20 Cemâleddin Muhammed b. Ahmed Matârî, *et-Ta'rif bimâ eniseti'l-hicreti min meâlîme dâri'l-hicre* (Riyad: Dâratü'l-Melik Abdülaziz, 2005), 149-159.

21 Ebü'l-Hasen Nûrüdîn Ali b. Abdillâh Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ bi ahbâri dâri'l-Mustafâ*, thk. Hâlid Abdülğani Mahfûz (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 2006), 3: 119-150.

22 Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 4: 16-23.

redildiğini de belirtmek gerekir. Meselâ İbn Zebâle'nin,²³ “Aynü'n-Nebî” diye isimlendirdiği kuyuyu, İbn Şebbe,²⁴ “Ayniyye” olarak ifade etmiş, Zer' kuyusu²⁵ bazı kaynaklarda Beni Hatame kuyusu²⁶ olarak da nitelendirilmiştir.

1. Hz. Peygamber'in Hastalığında Üzerine Suyu Dökülen Kuyular

Burada zikredilecek kuyular Hz. Peygamber'in son hastalığı esnasındaki bir talebinden dolayı meşhur olsalar da bunlar şehrin eski ve en temel su kaynaklarıdır. Bu nedenle önce onlar hakkında bilgi vermek daha isabetli olacaktır.

Hz. Peygamber, hastalığının arttığı ve diğer hanımlarından izin alarak Hz. Aişe'nin odasında kaldığı günlerde ağrılarının şiddetlendiği bir vakitte etrafındakilere: “Üzerime ağızları bağlanıp bağları çözülmemiş olan, yedi ayrı kuyudan getirdiğiniz yedi kırba su dökün. Umarım ki bu sayede biraz rahatlarım da insanlara vasiyet edebilirim” demişti. Sular getirilince Hz. Hafsa'ya ait bir leğenin içine oturtulup eliyle “yeterli” anlamında işaret edinceye kadar üzerine bu sulardan dökülmüştü. Kendisini biraz iyi hisseden Hz. Peygamber mescide geçerek namaz kıldırmış ve ashabına hitap etmişti.²⁷

Müelliflerin belli bir kurala bağlı kalmaksızın karışık şekilde aktardıkları bu yedi kuyu alfabetik sırayla; Budâa, Bussa, İhn, Erîs, Gurs, Hâ (Beyruha) ve Rûme kuyularıdır.

1.1. Budâ'a Kuyusu

Medineli Hazrec kabilesinin Saideoğulları koluna ait olan ve Bidâ'a şeklinde de okunan bu kuyu, Mescid-i Nebevî'nin kuzeybatı

23 İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 219.

24 İbn Şebbe, *Kitâbu Târihi'l-Medîneti'l-Münevvere*, 1: 160.

25 İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 216.

26 İbn Şebbe, *Kitâbu Târihi'l-Medîneti'l-Münevvere*, 1: 161.

27 Ebu Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik el-Himyerî İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ vd. (Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1955), 2: 649; Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buharî, *Sahîhu'l-Buharî*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ (Beyrut-Dümeşk: Yemâme- Dâru İbn Kesîr, 1993), “Vudu,” 4, “Megâzi,” 14; Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şerî'a*, thk. Abdülmu'tî Kal'aci (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2008), 7: 174; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbüddîn İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (yy.: Hicr, 1997), 8: 38. İmam Gazzâlî buradan hareketle Medine'ye gelen ziyaretçilerin Ravza-i Mutahhara, Bakî' kabristanı, şehitlikleri ve mescitleri ziyaret ettikten sonra şifa ve bereket umarak bu yedi kuyuya da gitmelerini tavsiye etmiştir. Ayrıntılı bilgi bkz. Hüccetü'l-İslam Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâü 'ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1982), 1: 260-261.

tarafında aynı isimle anılan bostanın içindedir. Hâ kuyusuna bir ok atımı mesafededir.²⁸ Diğer bir tarifle Hz. Ebu Bekir'in halife seçildiği Beni Saide gölgeğinin yakınlarında yer almaktadır. Sehl b. Sa'd kendi elleriyle Resulullah'a Budâ'a kuyusundan su ikram ettiğini belirtmiş, Hz. Peygamber defalarca suyunu içtiği bu kuyuya teberrüken tûfleyerek²⁹ bereketlenmesi için dua etmiştir.³⁰ İbnü'n-Neccâr kendi zamanında bir bostan içerisindeki kuyunun derinliğinin on bir zira³¹ bir karış, eninin ise altı zira' olduğunu, bunun iki zira'nın su gerisinin kuyu duvarı olduğunu, suyunun güzel ve tatlı, renginin berrak, kokusunun da hoş olduğunu ve bu kuyudan çokça su alındığını belirtmiştir.³² Kuyunun bir özelliği de suyunun tedavi edici özellikte olmasıdır. Rivayete göre Hz. Peygamber biri hastalandığında onun Budâ'a kuyusunun suyu ile yıkanmasını tavsiye eder, suyla yıkanan hasta tamamen iyileşip ayağa kalkardı.³³ Hz. Ebu Bekir'in kızı Esma da hastalanan kimselerin üç gün boyunca Budâ'a kuyusunun suyu ile yıkandığını ve üç günden sonra iyileştiğini belirtmiştir.³⁴ Hz. Peygamber'in rahatsızlandığında hastalığı hafiflesin diye su getirdikleri yedi kuyudan biri olması da bu sebeple olsa gerektir. Bilahare Sühaymi caddesinin genişletilme çalışmaları sırasında Budâ'a kuyusu yıkılmış ve Hadîkatü'l-bey'a³⁵ adı verilen bir parkın içerisinde kalmıştır.³⁶

1.2. Bussa Kuyusu

Bussa kelimesi suyu dökmek, serpmek manasına gelen "bassa" kökünden türemiştir. Halk dilinde Busa da denilen bu kuyu,³⁷ Bakî' kabristanına 220 m uzaklıkta olup³⁸ Kuba yolunda aynı isimle anılan bir hurma bahçesinin içerisinde yer almaktadır. Bu bahçe-

28 Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 128-130.

29 Tûflemek, dil ucuyla azıcık tükürmek. Bkz. Ahmed Vefik Paşa, *Lehce-i 'Osmanî* (İstanbul: Cemiyet-i Tedrisiyye-i Osmaniyye 1293), 1: 411

30 İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 214; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1: 433; İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medîne*, 1: 157.

31 Zira': Parmak uçlarından dirseğe kadar olan 75 cm ile 90 cm arasında değişen eski bir uzunluk ölçü birimidir.

32 İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-şemîne*, 184.

33 Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 129.

34 Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 129.

35 Biat bahçesi anlamındadır.

36 Küçükkaşçı, "Erken İslam Döneminde Medine Kuyuları," 2: 264.

37 Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 127.

38 Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb Firûzâbâdî, *el-Meğânimü'l-mu'âbe fi me'âlimi Tâbe*, thk. Hamed el-Câsir (Riyad: Menşûrâtü Dâri'l-Yemâme, 1969), 455.

de birbirine yaklaşık 60 m. uzaklıkta olup biri daha küçük olan iki kuyu bulunmaktaydı. Bundan dolayı hangi kuyunun Bussa olduğu tartışma konusu olmuştur. Ancak İbnü'n-Neccâr, kible tarafındaki Bakî' kabristanına yakın olan büyük kuyunun Bussa Kuyusu olduğunu kesin bir dille belirtmiş ve derinliğini 11, genişliği ise 7 zira' olarak vermiştir.³⁹ Taşlarla örülen bu kuyu Medine'de meydana gelen bir sel felaketinde yıkılıp sular altında kalmış ama tarih boyunca çeşitli tamiratlardan geçerek günümüze kadar ulaşmıştır. 694 veya 695 yıllarında fakirler için vakfedilmiştir.⁴⁰ Mezkûr kuyuların dâhil olduğu bahçe günümüzde Evkâfu'l-Harem idaresinin kontrolünde olup Mescid'in kible tarafındaki Kurban semtindeki Avâli Caddesi üzerinde yer almaktadır.⁴¹

Şehit kabirlerini ve onların yetimlerini ziyaret eden Resulullah, bir Cuma günü babası Uhud şehidi olan Ebu Saîd el-Hudrî'nin yanına giderek ondan başını yıkamak için sidre otu istemiş ve beraber Bussa Kuyusuna giderek orada başını yıkamıştır.⁴²

1.3. Ihn Kuyusu

Hz. Peygamber'in hastalığında üzerine suyundan döküldüğü yedi kuyu içerisinde kaynaklarda hakkında net bilgilerin verilmemiş tek kuyudur. Muahhar kaynaklardan Matari kuyu hakkında şehir halkından duyduklarını İbn Zebâle'nin Cemel kuyusu hakkında verdiği bilgilerle ilişkilendirerek onun yedinci kuyu olabileceğini belirtmiş ardından İbnü'n-Neccâr'ın eserinin kenarına yazılan bir hâşiyeye dayandırarak yedinci kuyunun Âliye semtindeki bir bahçede yer alan Ihn kuyusu olabileceğini ifade etmiştir. Buna göre kuyunun suyu az ve tuzlu olup yanında bir sidre ağacı bulunmaktadır. Ayrıca bilinenden başka bir ismi daha vardır.⁴³

Semhudî ise Ihn kuyusunun fazileti hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi olmamasına rağmen hâlâ halkın ondan bereket ummaya devam ettiklerini belirtmiş, kendi kanaatine göre de bu kuyunun Ensar'dan Beni Ümeyye'nin kuyusu Yesîre'yle karıştırıldığını ifade etmiştir. Matari'nin rivayetindeki diğer meşhur isim de Yesîre olmalıdır. Semhudî'nin kanaatine göre Hz. Peygamber'in

39 İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-şemîne*, 178.

40 Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 1: 128.

41 İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 214; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 1: 127.

42 İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 214; İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-şemîne*, 177; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 127.

43 Matari, *et-Ta'rif*, 163-164. Bu ismin ne olduğu belirtilmemiştir.

dua edip bereketlendirdiği asıl değerli olan kuyu da budur.⁴⁴ Ancak müellifler yedinci kuyunun Sükyâ, İhn ya da Cemel olabileceği konusunda ihtilafa düşmüşlerdir.⁴⁵

1.4. Erîs Kuyusu

Erîs ismindeki Yahudi bir çiftçiye ait olduğundan bu isimle meşhur olmuştur.⁴⁶ Medine'nin güneyindeki Kuba Mescidi'nin batı tarafındaki kapısına 42 m mesafede olup⁴⁷ derinliği 14 zira' bir karış, genişliği ise 5 zira'dır.⁴⁸ Her ne kadar İbn Zebâle ve İbn Şebbe Hz. Peygamber'in bu kuyudan su içtiğinden bahsetmeseler de başka kaynaklarda geçtiğine göre Hz. Peygamber Kuba'ya gittiğinde mescide çok yakın olan bu kuyudan su içmiş ve abdest almıştır. Hatta bir defasında bileziğine oturarak paçalarını sıvayıp ayaklarını sarıktırmış⁴⁹ sonrasında yanına Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman gelerek aynı şekilde oturmuşlardır. Bu kuyuyu önemli kılan başka bir husus ise Hz. Peygamber'in mühür olarak da kullandığı, ondan silsile halinde Hz. Osman'a kadar gelen gümüş hilafet yüzüğünün Hz. Osman tarafından hilafetinin altıncı yılında (30/650) bu kuyuya düşürülmüş olmasıdır. Bu yüzden kuyu "Bi'rû'l-hâtem" şeklinde de anılmıştır.⁵⁰ Tüm çabalara rağmen yüzük bulunamamıştır. Kuyu Hz. Osman tarafından satın alınıp vakfedilmiştir.⁵¹

1.5. Ğars Kuyusu

Ğars, dikilen ağaç fidanı demektir.⁵² Bu kuyu Ğars, Ğurs, Ğares, Ağres şeklinde de telaffuz edilmiştir. Kuba Mescidi'nin kuzey doğu tarafına yarım mil mesafede hurmalıkların arasında yer almakta

44 Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 143.

45 Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 147.

46 Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1: 298; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 119.

47 Fîrûzâbâdî, *el-Meğânim*, 455.

48 İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-şemîne*, 169-170.

49 Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın ayaklarını sarıktıkları kuyunun Akabe kuyusu olduğunu söyleyenler varsa da doğrusu Erîs kuyusudur. Bkz. Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 142; Fîrûzâbâdî, *el-Meğânim*, 455.

50 Mustafa Fayda, "Bi'rîris," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 6: 195.

51 İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 211; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1: 298; İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-şemîne*, 169; Matari, *et-Ta'rif*, 149-151; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 119-123.

52 Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîruhammed Ahmed Hasbullah - Muhammed Ahmed Hasbullah (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts), "Ğrs," 5: 3240.

olup etrafında Hâtemoğullarının mezarları bulunmaktadır.⁵³ Sa'd b. Hayseme kuyusu olarak da bahsedilmiştir.⁵⁴ Kaynakların hemen hepsinde Hz. Peygamber'in bu kuyudan çok defa su içtiğinden, abdest aldığından, bereketlenmesi için dua ettiğinden ve onu cennet kuyularından biri olarak tarif ettiğinden bahsedilmiştir.⁵⁵ Ayrıca Hz. Peygamber vefatında cenazesinin bu kuyunun suyuyla yıkanmasını vasiyet etmiş,⁵⁶ öyle de yapılmıştır.⁵⁷

1.6. Hâ/Beyruhâ Kuyusu

Bîrehâ adındaki bir kişiye nispeten bu ismi aldığı ileri sürülmüştür. Beyruhâ, Bi'ruhâ, Bîrehâ, Berîhâ veya Bîrîhâ şeklinde okunması gerektiğini söyleyenler de olmuştur.⁵⁸ Bu kuyu Hz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebevî'nin karşısında yer almaktaydı. Fîrûzâbâdî Mescid-i Nebevî'ye 84 metre mesafede olduğunu beyan etmiştir.⁵⁹ Resulullah bu kuyuya yakınlığının da avantajıyla sıkça gitmiş ve suyundan içmiştir. Ebu Talha el-Ensârî bu kuyunun içerisinde bulunduğu bahçe de dâhil olmak üzere Medineliler arasında en çok hurma bahçesine sahip olan kişiydi. Hz. Peygamber bu bahçeye gelip kuyusundan su içtiğinden dolayı burayı diğer tüm mülkünden daha çok severdi. "Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz"⁶⁰ mealindeki ayet nazil olunca Ebu Talha, Hz. Peygamber'in yanına gelerek Allah rızası için bu bahçeyi dilediği gibi kullanması için ona vermek istedi. Resulullah Ebu Talha'nın bu davranışını takdir etti ancak bahçeyi ihtiyaç sahibi akrabalarına vermesinin daha uygun olduğunu söyledi. Bunun üzerine Ebu Talha bahçeyi amca çocukları Übey b. Ka'b ve Hassan b. Sabit başta olmak üzere yakın akrabalarına bağışladı.⁶¹ İbn Neccâr'ın zamanında 11 zira'ı su olmak üzere de-

53 İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-şemîne*, 169; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 143.

54 İbn Şebbe, *Kitâbu Târihi'l-Medîneti'l-Münevver*, 1: 162.

55 İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 218; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1: 433; İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-şemîne*, 175; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 144-145.

56 Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünen-i İbni Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kahire: Matba'atü Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabîyye, ts.), "Cenâiz," 10.

57 İbn Şebbe, *Kitâbu Târihi'l-Medîneti'l-Münevver*, 1: 162; Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 2: 201; İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-şemîne*, 175; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 144.

58 Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1: 299; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 134.

59 Fîrûzâbâdî, *el-Megânim*, 455.

60 Âl-i İmrân 3: 92.

61 Buharî "Eşribe," 13; "Vekâle," 15; "Veşâye," 10; İbn Şebbe, *Kitâbu Târihi'l-Medîneti'l-Münevver*, 1: 157-158; M. Yaşar Kandemir, "Ebu Talha el-Ensârî," *Türkiye Diyanet* ••

rinliği 20, genişliği ise 3 zira' bir karış olan⁶² kuyu muahhar kaynaklarda Medine surlarının yakınında küçük bir bahçenin ortasında gösterilmiş,⁶³ ilk baskısı 1934 tarihli bir çalışmada ise bir evin köşesinde olduğundan⁶⁴ bahsedilmiştir.

1.7. Rûme Kuyusu

Hız. Peygamber dönemindeki Medine kuyuları içerisinde en meşhur olanıdır. Şehrin güneybatısındaki Akik Vadisi'ndedir.⁶⁵ Akik Vadisi Medine'ye birkaç mil mesafededir.⁶⁶ Adını Müzeyneli Rûme isimli bir kadından, Rûmetü'l-Ğıfârî isimli birinden veya vadinin bu kısmının isminden aldığı rivayet edilmiştir.⁶⁷ Kuyunun ne zaman ve kim tarafından kazıldığı belli değildir, fakat Yemen kralı Tübbâ'nın Medine'ye geldiği zaman mevcut olduğu bilinmektedir.⁶⁸ Hicretten sonra Medine nüfusu çoğaldığı için suya olan ihtiyaç da artmıştı. Kuyunun sahibi Yahudi bunu bir fırsata çevirerek suyun bir kırbasını Müslümanlara bir müd'e satmaya başlayınca Hız. Peygamber bu kuyuyu satın alıp vakfedene cennette bir benzerinin verileceğini ifade etmiş,⁶⁹ bunun üzerine Hız. Osman önce kuyunun yarısını (bir gün Müslümanlara ücretsiz, diğer gün Yahudi'nin mülkiyetinde olmak üzere münavebeli) sonra da tamamını satın alarak vakfetmiştir.⁷⁰ Bu tasarruf İslam'daki ilk vakıflardan biri kabul edilmiştir.⁷¹ Kaynaklardaki ifadelerden Hız. Osman'ın ayrıca

Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), 10: 237; Küçükaşçı, "Erken İslam Döneminde Medine Kuyuları," 2: 265.

62 İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-şemîne*, 166.

63 İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-şemîne*, 166; Matari, *et-Ta'rif*, 155; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 1: 134.

64 Abdülkuddûs el-Ensârî, *Êşêru'l-Medineti'l-Münevvera* (Medine: Mektebetü's-Selefiyye, 1973), 248-249.

65 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1: 433; İbn Şebbe, *Kitâbu Târihi'l-Medineti'l-Münevvera*, 1: 152; Belazûrî, *Ensâbü'l-eşraf*, 2: 200; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2: 299.

66 Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4: 139.

67 Belazûrî, *Ensâbü'l-eşraf*, 2: 200; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 138.

68 İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 217-218.

69 Buharî, "Müsâkât (Şürb)," 1, 2, "Vesâyâ," 33; Ebu İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. İbrahim Atve Avz (Mısır: Mektebetü Mustafâ el-Bâb el-Halebî, 1975), "Menâkıb," 1.

70 İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 217; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1: 435; İbn Şebbe, *Kitâbu Târihi'l-Medineti'l-Münevvera*, 1: 153-154; Belazûrî, *Ensâbü'l-eşraf*, 2: 200-201; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1: 299-300.

71 Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Rûme Kuyusu," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 35: 231.

kuyuyu genişlettiği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber Rûme'nin suyunu çok beğenmiştir.⁷²

Resulullah'ın hastalığı şiddetlendiğinde kendi isteğiyle üzerine yukarıda mezkûr yedi kuyudan su dökülmesi ve bunun üzerine biraz iyileşip mescide gitmesi ve ashabına hitap etmesi bu kuyuların tarihçiler arasında olduğu gibi halk tarafından da muteber sayılmalarına sebep olmuştur.

2. Hz. Peygamber'in Uğradığı Kuyular

En eski Medine tarihçisi İbn Zebâle'den (ö. 199/815) hicrî onuncu asırda yaşayan Semhudî'ye (ö. 911/1506) kadar muhtelif kaynaklarda Medine ve civarındaki yaklaşık elli kuyu hakkında bilgi verilmiştir. Ancak bunların bir kısmı Hz. Peygamber'in vefatından sonra açılmıştır. Tüm bu kuyular içinde Medine'yi konu alan bütün kaynaklarda bahsedilen ve yukarıda kısaca bilgi verilen yedi meşhur kuyu dışında Hz. Peygamber'in uğradığı, konakladığı, abdest aldığı, suyundan içtiği, dua ederek veya tûfleyerek bereketlendirdiği veya başka bir vesileyle onun zamanında var olduğu bilinen yirmiye yakın kuyu daha vardır. Bunları onunla nisbeti bağlamında ismen zikredecek olursak hicret sonrası Medine'de Benî Neccâr yurduna yerleşen Hz. Peygamber bir gün arkadaşlarıyla bu sülâleden olup annesi tarafından kendisinin hizmetine adanan Enes b. Malik'in evine gitmişti. Bu evde cahiliyeden kalma adı "Berûd" olup bilahare Enes kuyusu olarak anılan, suyu soğuk bir kuyu vardı. Kuyunun suyu sütle karıştırılarak Hz. Peygamber ve yanındakilere ikram edilmişti.⁷³ Ebu Eyyub Ensârî de evinde misafir ettiği dönemde Hz. Peygamber'e bu kuyudan su getirmiştir.⁷⁴ Bir defasında Hz. Peygamber deve kesmiş ve kürek kemiğini de hanımlarına göndermişti. Hanımlarının bunu beğenmeyip söylenmeleri üzerine onlara tavır almış ve bir ay boyunca kaylulesini⁷⁵ Âmine bt. Sa'd'ın evinin bulunduğu Hilve caddesindeki kuyunun yanındaki sidre ağacının altında yapmış, geceleri de yine bu sokaktaki bir meşrûbede (sofa-eyvan) geçirmişti.⁷⁶ Yine bir gün Hz. Peygamber ashabıyla otururlarken yanlarından ayrılmış, dönme-

⁷² İbn Sa'd, *Tabakât*, 1: 435. 435; Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 2: 201.

⁷³ İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 213; İbn Şebbe, *Kitâbu Târihi'l-Medîneti'l-Münevvere*, 4: 160; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 1: 125.

⁷⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1: 433.

⁷⁵ Öğle uykusu demektir.

⁷⁶ İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 215; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 135-136.

si gecikince aramaya çıkan bir sahabî onun Medine'nin Arsa bölgesinde Harice b. Hamza'nın kuyusunun yanında olduğunu görmüştü.⁷⁷ Medine'nin batı harresindeki İhâb/Hâb kuyusu da Hz. Peygamber'in uğradığı ancak suyunu kullanıp kullanmadığı hususunda net bilgilerin olmadığı bir kaynaktır.⁷⁸ Babası Uhud şehidi olan Cabir b. Abdullah babasının alacaklılarına yaptığı hurma bahçesi teklifi kabul edilmeyince Hz. Peygamber'den yardım istemişti. Hz. Peygamber hurmalar toplanınca Câbir'in bahçesine gitmiş, buradaki Karâsa kuyusunun ve toplanan hurmaların bereketlenmesi için dua etmişti. Neticede hurmalar Câbir'in tüm borçlarını ödemeye yetmişti.⁷⁹ Hz. Peygamber Kuraysa mevkiinde olup bu isimle de anılan Benî Hârise kuyusundan da içmiş, abdest almış ve bereketlenmesi için tûflemiştir. Hatta buraya yüzüğünü düşürmüş ancak yüzük kuyudan çıkarılmıştır.⁸⁰

Hız. Peygamber Şuteybe taraflarındaki sadaka arazilerinden birinde yer alan A'vâf kuyusunda abdest almış, ayrıca yakalanmasını talep ettiği bir hırsız kaçarken bu kuyunun yakınında düşerek tutuklanmıştır.⁸¹ Hz. Peygamber Evsli Ebu'l-Heysem et-Teyyihan'a ait olup Râtîc'te bulunan Câsûm kuyusundan su içmiş ve orada namaz kılmıştır.⁸² Hz. Peygamber bir defasında yanında Bilâl-ı Habeşî varken Cemel kuyusuna gitmiş ve orada abdest almış sonraları ashaptan bazıları Hz. Peygamber'in nasıl abdest aldığını Bilâl'e sorarak öğrenmişlerdir.⁸³ Bedir seferine çıkıldığında Hz. Peygamber ordusunu Medine'nin bir mil uzağında bulunan Ebu 'İnebe kuyusunda konaklatarak düzene sokmuş ve yaşı küçük olanları buradan geri çevirmiştir.⁸⁴ Başka bir rivayete göre de orduyu düzene sokma işi Sükyâ kuyusunda yapılmıştır.⁸⁵ Semhudî bu

77 Fîrûzâbâdî, *el-Meğânim*, 38-39; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 4: 16-17.

78 İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 213; Fîrûzâbâdî, *el-Meğânim*, 29-30; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 126-127.

79 İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 218; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 145-146.

80 İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 218; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 145-146.

81 İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 212; İbn Şebbe, *Kitâbu Târihi'l-Medîneti'l-Münevere*, 4: 155; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 124.

82 İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 214; İbn Sa'd, *Tabakât*, 433; İbn Şebbe, *Kitâbu Târihi'l-Medîneti'l-Münevere*, 4: 160; Belazûrî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 201; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 130-131.

83 İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 215-216; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1: 299; Matari, *et-Ta'rif*, 163; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 131-132.

84 İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 217; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1: 301; Matari, *et-Ta'rif*, 165; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 142.

85 İbn Şebbe, *Kitâbu Târihi'l-Medîneti'l-Münevere*, 4: 158; Matari, *et-Ta'rif*, 164.

iki görüşü birleştirerek Hz. Peygamber'in her iki kuyuda da konaklamış olabileceği yorumunu yapmıştır.⁸⁶ Hz. Peygamber'in evlerine (eşlerinin odalarına) Sükyâ'dan sıkça su getirilmiş, O ve aileleri içmişlerdir.⁸⁷ Hz. Peygamber ve ashabı Hendek savaşı günlerinde Benî Haram mağarasında kalmışlar, Hz. Peygamber mağaranın yanında bir kaynak açtırmış ve burada abdest almıştır. Bu kaynak bilahare 'Aynü'n-Nebi (Nebi çeşmesi) olarak adlandırılmıştır.⁸⁸ Hendek Gazvesi'nin akabinde Benî Kureyza kabilesine yönelen Hz. Peygamber ordusunu Hünâ, Enâ, Eniyye şeklinde de ifade edilen Ünâ kuyusu yakınında konaklatmış, kendi çadırını buraya kurdurtmuş, oradaki mescitte namazını kılmış, kuyudan su içip bineğini de civarına bağlamıştır.⁸⁹

Bir gün Ensardan Benî Ümeyye b. Ka'b yurduna gelen Hz. Peygamber bu sülalenin kuyusunun başında durmuş ve kuyunun ismini sormuştu. Adının Asîra "zor-güç" olduğunu öğrenince "kolay, sade, basit" anlamında Yesîra/Yüsîra olarak değiştirmişti. Kuyunun suyuyla abdest almış, tüfleyerek bereketlendirmiş ve dua etmiştir.⁹⁰ Başka bir zaman Benî Hatame mahallesine gelen Hz. Peygamber burada önce yaşlı bir kadının evinde sonra da Benî Hatame mescidinde namaz kılmış, akabinde onların Zar' isimli kuyularının bileziğine oturmuş, abdest almış ve bereketlendirmiştir.⁹¹

Medine'de Hz. Peygamber'le diğerlerinden farklı bir şekilde ilişkilendirilen kuyu ise Zervân kuyusudur. Lebid b. A'sem isimli Benî Züreykli bir Yahudi⁹² veya münafık⁹³ Hz. Peygamber'in saç tellerini kullanarak ona büyü yapmış⁹⁴ ve bunu Zervân (veya Zû Evân) kuyusunun basamak taşının altına gizlemişti.⁹⁵ Bu durum Hz.

86 Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 142-143.

87 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1: 433.

88 İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 219; İbn Şebbe, *Kitâbu Târihi'l-Medîneti'l-Münevvere*, 4: 160; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 147.

89 İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 212; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1: 298-299; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 124-125.

90 İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 219; İbn Sa'd, *Tabakât*, 433; İbn Şebbe, *Kitâbu Târihi'l-Medîneti'l-Münevvere*, 4: 161; Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 200; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 146.

91 İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 216; İbn Şebbe, *Kitâbu Târihi'l-Medîneti'l-Münevvere*, 4: 161; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 136.

92 İbn Hişam, *es-Sîre*, 1: 515.

93 Buhârî, "Edeb," 56.

94 Buhârî, "Bed'u'l-halk," 11; "Tıp," 49, 50.

95 Hz. Peygamber'e büyü yapılmasıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Kâmil Çakın, "Peygamberimize Büyü Yapılması ile İlgili Rivayetler (İdeoloji ile Realitenin Çatışma Alanına Bir Örnek)," *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22, sy. 1 (2017), 25-54.

Peygamber’e rüyasında veya Cebrail vasıtasıyla bildirilince bizzat giderek bu kuyuyu kapattırmış veya ashabından bazılarını gönderip büyüyü çıkarttırıp bozdurtmuştur.⁹⁶

3. Hz. Peygamber Döneminde Mevcut Olup Uğramadığı Kuyular

Hicret sonrası Medine’de var olduğu tespit edilen ancak Hz. Peygamber’in buralara gidip gitmediği hususunda rivayetler bulunmayan kuyular da vardır. Ayrıca bu kuyulardan bazıları hakkındaki rivayetler kaynaklarda da “denildi ki” gibi kesinlik arz etmeyen kalıplarla aktarıldığı için bilgiler net değildir. Bunlar alfabetik olarak kısaca aşağıdaki gibi sıralanabilir.

Hz. Peygamber’in Benî Nâdir kuşatması esnasında namaz kıldığı Fadîh Mescidi’nin kible cihetinde Âişe b. Nümeir b. Vâkıf isimli bir adama ait Âişe kuyusu denilen bir kuyu mevcuttu.⁹⁷ Ranûna Vadisinde Malik b. Ğadboğullarından Cüşem b. Hazrec’e ait Cüşem kuyusu bulunmaktaydı. Semhudî dışındaki kaynakların sadece ismini ve Medine’de olduğunu belirttiği bu kuyunun sahiplerinin Şam bölgesindeki Gassân kabilesiyle akrabalıkları vardı.⁹⁸ Evsli meşhur şair Kays b. Hatîm’in (ö. 620) bir şiirinde bahsettiği Dureyk kuyusu Hâtemoğullarının evlerinin yanındaydı.⁹⁹ Kuba taraflarındaki Beleviyyîn köşkünün yanında Ğadek kuyusu bulunuyordu.¹⁰⁰ Nadiroğulları veya Kurayzaoğulları mallarından olup Hz. Peygamber’in hanımlarına tahsis edilen arazide Gâdir/Gâmir kuyusu vardı.¹⁰¹ Meşhur Erîs kuyusu civarında bazılarına göre Hz. Osman’ın yüzüğünü düşürdüğü kuyu olarak tarif edilen Harîf kuyusu mevcut olup daha sonra her iki kuyu Hz. Osman’ın sadaka malları arasında yer almıştı.¹⁰² Kuba mescidinin batı taraflarında Usbe denilen pek çok tarlanın ve kuyunun olduğu bölgede Hz. Peygamber’in namaz kıldığı Tevbe mescidinin yanında Hüceym

96 Hamevî, *Mu’cemü’l-büldân*, 5: 299; Firûzâbâdî, *el-Meğânim*, 39-40; Semhudî, *Vefâ’ü’l-vefâ*, 1: 17-19.

97 Hamevî, *Mu’cemü’l-büldân*, 1: 300; Firûzâbâdî, *el-Meğânim*, 43; Semhudî, *Vefâ’ü’l-vefâ*, 4: 20.

98 Hamevî, *Mu’cemü’l-büldân*, 5: 299; Firûzâbâdî, *el-Meğânim*, 35; Semhudî, *Vefâ’ü’l-vefâ*, 4: 16.

99 Hamevî, *Mu’cemü’l-büldân*, 1: 299; Firûzâbâdî, *el-Meğânim*, 39; Semhudî, *Vefâ’ü’l-vefâ*, 4: 17.

100 Hamevî, *Mu’cemü’l-büldân*, 4: 188; Firûzâbâdî, *el-Meğânim*, 45-46; Semhudî, *Vefâ’ü’l-vefâ*, 4: 20.

101 Semhudî, *Vefâ’ü’l-vefâ*, 3: 153, 4: 20.

102 İbn Zebâle, *Ahbâru’l-Medîne*, 211; Semhudî, *Vefâ’ü’l-vefâ*, 3: 121, 4: 17.

kuyusu vardı.¹⁰³ Yemen kralı Tübbâ' Medine'de bulunduğu dönemde Kanât Vadisi'nde bir kuyu açtırmıştır. Ancak daha sonra kuyunun suyu zararlı olduğundan kendisine Rûme kuyusundan su getirilmiştir. Melik kuyusu denilen bu kuyu Hz. Ali'nin sadaka malları arasında sayılmıştır.¹⁰⁴ Birinci Akabe Biati'ndan sonraki günlerde Es'ad b. Zürâre ve Mus'ab b. Umeyr birlikte akraba olan Abdüleşheloğulları ile Zaferoğullarının mahallelerinin arasında bulunan Merak kuyusuna gitmişlerdi. Kuyunun yanında Merakıye denilen hurmalık da vardır.¹⁰⁵ İbn Hişâm'ın Evs'in etkili kişileri olan Benî Eşhelden Üseyd b. Hudayr ve Sa'd b. Muaz'ın Müslüman olmasını aktardığı olay bu kuyu civarında gerçekleşmiş olmalıdır.¹⁰⁶ Benî Kurayza'dan bir adamın talip olduğu Hazrecli bir kadına cevaben yazdığı bir şiirinden anlaşıldığı kadarıyla Midrâ kuyusu da Medine'nin eski kuyularındandı. Hatta Hz. Osman hilafetinde buraya bir set yaptırmıştı.¹⁰⁷ İsmi dışında hakkında bilgi olmayan Riâb kuyusu¹⁰⁸ ve Kudeyd mevkiinde hurma bahçelerinin yanındaki Sümeyhâ kuyuları da Medine'nin eski kuyuları arasında yer almaktaydı.¹⁰⁹ Hz. Peygamber'in bu kuyulara dair bir anısı aktarılmamıştır.

4. Medine Civarındaki Diğer Kuyular

Kaynaklarda Medine kuyuları aktarılırken yukarıda sayılan Medine ve yakın çevresinde mevcut olan kuyularla beraber şehir dışındaki bazı kuyulardan da bahsedilmiştir. Konu bütünlüğü açısından bunları en azından ismen zikretmek yerinde olacaktır. Bu kuyuların isimleri şöyledir: Medine'nin 40 mil dışında Beni Uvâl dağındaki Elye kuyusu,¹¹⁰ Medine'ye üç gün mesafedeki Zâtürrikâ' gazvesi-

103 İbn Zebâle, *Ahbârü'l-Medîne*, 153; Fîrûzâbâdî, *el-Megânim*, 69; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 72, 423-24.

104 Ebu Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Medenî İbn İshâk, *Siretu İbn İshâk*, thk. Süheyl Zükkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978), 52; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1: 302; Fîrûzâbâdî, *el-Megânim*, 49-50; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 4: 23.

105 Fîrûzâbâdî, *el-Megânim*, 47; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 4: 21.

106 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 435-437.

107 İbn Zebâle, *Ahbârü'l-Medîne*, 220; Fîrûzâbâdî, *el-Megânim*, 47-48; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 4: 21.

108 Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1: 300; Fîrûzâbâdî, *el-Megânim*, 43; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 4: 19.

109 Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3: 255; Fîrûzâbâdî, *el-Megânim*, 186; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 4: 92.

110 Fîrûzâbâdî, *el-Megânim*, 29; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 4: 18.

nin gerçekleştiği bölgedeki Ermâ kuyusu,¹¹¹ Medine'den Mekke'ye giderken Benî Süleym mıntıkasındaki Bi'rîma'üne olayının yaşandığı kuyu,¹¹² Medine'ye 7 mil uzaklıktaki Muttalib kuyusu,¹¹³ Muttalib'in ilerisinde şehre 10 mil uzaklıktaki Rukâne kuyusu¹¹⁴ ve Medine ile Safrâ vadisi arasındaki Zâtu'l-'alem kuyusu.¹¹⁵

Ayrıca kaynaklarda Medine kuyuları bahsinde zikredilen ama Hz. Peygamber'in vefatından sonra açılan birkaç meşhur kuyu daha bulunmaktadır ki onlar da Urve b. Zübeyr'in Akik vadisinde Abdullah b. Ayyâş'tan satın aldığı arazide açtırdığı Urve kuyusu,¹¹⁶ Hz. Osman'ın Irak yolunda Medine'ye 10 mil mesafede açtırdığı Sâib kuyusu¹¹⁷ ve ninesinin evi Mescid-i Nebevî'ye birleştirilince Fâtıma bt. Hüseyin'in Zekvân yurdunun yanında satın aldığı evinin bahçesinde açtırdığı Fâtıma kuyusudur.¹¹⁸

Bazı kuyuların isimleri ve konumları hakkında ihtilaflı rivayetler olduğundan, bazıları ise sadece sonraki kaynaklarda zikredildiğinden asr-ı saadette mevcut olup olmadıklarının tespiti mümkün olmadığı için hicret sonrası Medine kuyularının kesin bir sayısını ve isimlerini vermek zordur. Bu çalışmada amaç Hz. Peygamber'in imar ettiği Medine şehrindeki su kaynaklarının genel bir resmini ortaya koymak olduğundan ihtilaflı hususlara girilmemiştir.

HZ. PEYGAMBER'İN SU VE KUYULAR KONUSUNDAKİ UYGULAMALARI

Hicretten sonra tebliğin ve idarenin merkezi olan Medine'de pek çok alanda düzenlemeler yapılmış ve itikâdî dönüşümle birlikte İslam'ın ahlâkî ve medenî yönü de ön plana çıkarılarak şehir

111 Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1: 298; Firûzâbâdî, *el-Meğânim*, 25; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 4: 18.

112 Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer Vâkıdî, *Kitabü'l-Megâzî*, thk. Marshden Cons (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 347; İbn Hişam, *es-Sîre*, 2: 184; İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 477; Belazûrî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1: 175; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 5: 159; Firûzâbâdî, *el-Meğânim*, 49; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 4: 24-25.

113 Firûzâbâdî, *el-Meğânim*, 48; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 4: 24.

114 Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 4: 19.

115 Firûzâbâdî, *el-Meğânim*, 44; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 4: 20.

116 Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1: 300-301; Firûzâbâdî, *el-Meğânim*, 43-44; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 3: 189-192.

117 Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 4: 19-20.

118 İbn Zebâle, *Ahbâru'l-Medîne*, 219-220; Semhudî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 4: 20-21.

adeta yeniden yapılandırılmıştır. Böylece Medine'de su, etrafında medeniyetin teşekkül ettirildiği bir tabiat varlığı olarak telakki edilmiştir.¹¹⁹ Zira Mekke muhacirler ve zamanla farklı yerlerden gelecek şehre yerleşenler vesilesiyle artan nüfusun ihtiyaçları, namaz gibi ibadetler için abdest ve gusül şartının olması ve İslamiyet'in beden, elbise ve mekân temizliğine verdiği önem sebebiyle su gereksinimi artmış, mevcut kaynakların daha verimli kullanılma zarureti oluşmuştur. Hz. Peygamber de şehrin su kaynaklarından insanların en iyi şekilde faydalanabilmeleri için çeşitli tedbirler almış, içmeye elverişli olmayan kuyular temizlik ve tarımsal sulamaya tahsis edilmiştir. Resulullah, su gibi hayati bir meselede hem ihtiyacın sağlıklı bir şekilde karşılanması hem de toplumsal huzurun bozulmaması için tüm toplum kesimlerinin hakkını gözeterek suyun kimsenin tekelinde olmaması ve kimsenin mağdur edilmemesi hususunda çok titiz davranmıştır. Çünkü toplum için kaynak üretmek kadar üretilen ve tevarüs edilen kaynakların korunması da önemlidir. Onun yukarılarda zikredilen kuyuların sularının hijyenini muhafaza, mülkiyetini belirleme ve tasarruflu kullanımını teşvik hususundaki uygulamalarını birkaç başlık altında aktarmak isabetli olacaktır.

1. Suyun Paylaşımını Teşvik

Genel olarak İslam ve Hz. Peygamber kuyu açıp insanların faydasına sunmayı çok önemsemiştir.¹²⁰ Hz. Peygamber ayrıca ashabını mevcut bir kuyuyu satın alıp vakfetmeyi ve ellerindeki suyun ihtiyaç fazlasını diğer insanlarla paylaşmayı teşvik etmiştir. Bunun en bilinen örneği yukarıda bahsedilen Rûme kuyusu örneğidir. 'Bu kuyuyu alıp vakfedene cennette bir benzerinin verileceği' müjdesi Hz. Osman'ı derhal harekete geçirmiştir. Yine Hz. Peygamber "Üç kişi vardır ki Yüce Allah kıyamet gününde onlara bakmaz ve onları temize çıkarmaz, onlar için elîm bir azap vardır. Onlardan biri de yol yakınında fazla suyu olup da onu yolculara vermeyen kişidir"¹²¹ diyerek çok ciddi bir tembihte bulunmuştur. Dahası sadece insanlara değil hayvanlar ve bitkiler için dahi suyun paylaşımını teşvik etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber derinliğinden dolayı kuyudan su içemeyen susamış bir köpeğe ayakkabısıyla su veren kişinin Al-

119 Küçükaşcı, "Erken İslam Döneminde Medine Kuyuları," 2: 260.

120 el-Ömerî, *el-Hiref ve's-sinâ'ât*, 216.

121 Buharî, "Müsâkât," 6; Süleymân b. el-Eş'as Ebu Davûd, *Sünen-i Ebu Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnâvût - Muhammed Kâmil Karabelli (Dimeşk-Beyrut: er-Risâletü'l-'Âlemiyye, 2009), "Büyû", 62.

lah tarafından günahlarının affedildiği belirtmiş, “Yâ Resulallah! Hayvanlar için de bize ecir var mı ki? denildiğinde ‘her canlıdan ötürü sevap olacağını’ haber vermiştir.”¹²² Hicret esnasında Hz. Peygamber’i takip eden Süraka b. Malik b. Cüşüm bilahare Hz. Peygamber’in huzuruna gelip Müslüman olunca ona ‘kendi develeri için yaptığı yalaklardan yabancı develerin de gelip su içtiklerini, kendisinin de onlara dokunmadığını, Allah katında bunun bir değeri olup olmadığını’ sorunca Hz. Peygamber “Susamış her ciğer sahibine iyiliğe ecir vardır”¹²³ cevabını vermiştir. Yine “Kim ota (yeşermesine) mani’ olmak için suyun fazlasını engellerse Allah da kıyamet günü ondan rahmetinin fazlasını engeller”¹²⁴ sözüyle bitkileri sulamanın da Allah’ın rahmetine vesile olacağını beyan etmiştir. Su konusunda Ensar’dan biriyle tartışan Zübeyr b. Avvam’a bahçede işi bitince suyu komşusuna salıvermesini söylemiştir.¹²⁵ Bütün bu hususlar Allah’ın değer verdiği bir kul olabilmek için tüm canlıların sudan faydalanabilmesini sağlamak gerekir¹²⁶ şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca ihtiyaç fazlası suyun satışı yasaklanarak icabında su gibi hayati bir madde üzerinden fırsatçılık yapılması engellenmiştir.¹²⁷ Diğer taraftan Hz. Peygamber mevât¹²⁸ arazilerin de sahiplenilip işlenmesini tavsiye ederek dolaylı yoldan buraların suya kavuşup tarıma kazandırılmasını amaçlamıştır.¹²⁹ O sadece Bedir savaşında olduğu gibi harp stratejisi olarak düşmanlarını aciz bırakıp zayıf düşürmek maksadıyla kuyulara erişimlerine kısıtlama getirmiştir.¹³⁰

2. Kuyuların Mülkiyeti ve Harîmi

İslam hukukuna göre su ilke olarak tüm insanların müşterek maldır. Zira Hz. Peygamber insanların su, ot ve ateşte ortak olduk-

122 Buharî, “Müsâkât,” 10; Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahihu’l-Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Dâru’l-hadis, 1991), “Selâm,” 153.

123 İbn Hişam, *es-Sîre*, 490.

124 Buharî, “Müsâkât,” 3; Ebu Davûd, “Büyü’,” 62; Ebu Bekir Abdurrazzâk b. Hemmâm es-San’ânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-A’zamî (Beyrut: Mektebetu’l-İslâmî, 1983), 8: 105.

125 Buharî, “Müsâkât,” 7; Müslim, “Fedâil,” 129; Tirmizî, “Ahkâm,” 26.

126 İbrahim Abdülmetin, *Çevreci ve Dindar*, çev. İhsan Durdu (İstanbul: Ufuk Yayınları, 2013), 138.

127 Ebu Dâvûd, “Büyü’,” 63; Tirmizî, “Büyü’,” 44.

128 Mevât, kişilerin veya kamunun malı olmayıp metruk durumdaki işlenmemiş araziler için kullanılan bir fıkıh terimidir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Hamza Aktan, “İhyâ,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 22: 7.

129 Ebu Dâvûd, “Haraç, Fey ve İmâre,” 37.

130 Vâkidî, *Megâzi*, 1: 53-54; İbn Hişam, *es-Sîre*, 1: 620.

larını bildirmiştir.¹³¹ Ancak bu, mülkiyet anlamında bir ortaklık olmayıp suyun kullanım hakkı bağlamındadır.¹³² Özellikle kuyu suyunun kullanımında “şefe” ve “şirb” şeklinde iki farklı durumdan bahsedilir. Buna göre şefe bir kaynaktan içme, temizlik, yemek yapma ve susuz kalmış hayvanı sulama gibi hayati ihtiyaçlar için cüz’î bir miktarda su kullanmaktır ki özel mülkte ve mevât arazide fark etmeksizin bunu engelleme sorumluğu vardır. Şirb (saky) ise daha fazla su gerektiren tarla ve kalabalık hayvan sürülerini sulamaktır ki kuyu mevât arazide bile olsa kuyu sahibi izin vermedikçe başkalarının o suda şirb hakkı yoktur.¹³³

Kuyular bağlamında harîm ise sahiplerinin mülklerinden verimli ve sağlıklı bir şekilde faydalanabilmeleri için bir kuyunun belirli bir çevresinin hukuki bir koruma altına alınması demektir.¹³⁴ Hz. Peygamber “Kim bir kuyu açarsa hayvanlarının barınabilmesi için başkası onun etrafına 40 zira’ (yaklaşık 20 metre) mesafeye kuyu kazmasın”¹³⁵ diyerek hem kuyu sahibinin hakkını korumayı hem de kuyu suyunun ve çevresinin daha temiz ve düzenli kalmasını hedeflemiştir. Bir başka rivayette ise detaylı bir şekilde “Pınarların harîmi 500 zira’, havuzların 60, kuyuların ise 40’tır.” buyurmuşlardır.¹³⁶ Böylece özellikle tarla-bahçe komşularının muhtemel su kavgaları da önlenmiş olacaktır. Bu gibi rivayetlerden hareketle fakihler harîmin mahiyeti, şartları ve ölçüsü hakkında detaylı hükümler ortaya koymuşlardır.¹³⁷

3. Suyun İsrâf Edilmemesi

İsrâfın her türlü Kur’an’da yasaklandığı gibi Hz. Peygamber de özellikle su gibi hayati ve kısıtlı bir nimet hususunda bizzat kendi uygulamaları ve sözleri üzerinden çok net hükümler ortaya koy-

131 İbn Hişam, *es-Sîre*, 620. Bu hadisin tahlili için Bkz. Hüseyin Akyüz, “Ot, Su ve Ateşin Ortak Kullanımı İle İlgili Bir Hadisin Güncel ve Evrensel Değeri,” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4, sy. 1 (2015), 232-244.

132 Hüseyin Kayapınar, “Kuyular,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 26: 511.

133 Yakub b. İbrahim b. Habib Ebu Yusuf, *Kitâbu'l-harac* (Dâru'l-Ma'rife, 1979), 95-96; Kayapınar, “Kuyular,” 26: 511-512.

134 Salim Öğüt, “Harîm,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 16: 188.

135 İbn Mâce, “Rühûn,” 22; Ebu Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân Darîmî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed (Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000), “Büyû’,” 82.

136 Ebu Yusuf, *Kitâbu'l-harac*, 100.

137 Ebu Yusuf, *Kitâbu'l-harac*, 98-102; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habib Mâverîdî, *Ahkâmü's-sultânîyye*, thk. Ahmed Câd (Kahire: Dâru'l-hadîs, 2006), 271-273; Öğüt, “Harîm,” 16: 188-190.

muştur. Hz. Peygamber bir müd¹³⁸ su ile abdest almış, bir sa'¹³⁹ su ile de gusletmiştir.¹⁴⁰ Bunlar oldukça iktisatlı miktarlardır. Kendisi az miktarda suyla abdest alan Hz. Peygamber, abdest alırken fazla su kullanan birini “İsraf etme! İsraf etme!” diye uyarmış, aynı şekilde fazla su harcadığını gördüğü bir başka ashabını “Bu ne israf!” diye uyarınca “abdest alırken de israf olur mu ki Ya Resulallah!” şeklinde karşılık verilmiş, O da “Akıp giden bir nehirden abdest alsan bile...”¹⁴¹ cevabını vermiştir. Hz. Aişe'den gelen kendisinin ve Hz. Peygamber'in aynı leğende guslettikleri ve üç sa'a yakın su kullandıkları rivayeti¹⁴² onun özel hayatında da iktisatlı davrandığını göstermesi bakımından önemlidir. Hz. Peygamber'in içme dışında suyla münasebeti daha ziyade abdest ve gusül suretiyle gerçekleştiğinden su tasarrufuyla ilgili örnekler de bu konu üzerinden kaynaklara girmiştir. Buradan hareketle ibadet konusunda bile bu kadar hassasiyet doğal olarak diğer tüm alanlara teşmil edilebilecektir.

4. Su Kaynaklarının Kirletilmemesi

Hz. Peygamber suyun bizzat temiz ve temizleyici olduğunu beyan etmiştir.¹⁴³ Buradaki ifade İslam hukukçuları tarafından büyük su olarak değerlendirilmiştir. Çünkü içine pislik karışan az ve durgun sular kirlenir.¹⁴⁴ Özellikle kuyu suları ve durgun sular dışardan müdahaleyle kolayca kirlenebilir. Bu sebeple Hz. Peygamber'in su kaynakları konusunda ısrarla üzerinde durduğu konulardan biri de bunların insanlar tarafından herhangi bir şekilde kirletilmemesidir. Bu amaçla durgun sulara bevletmeyi,¹⁴⁵ meyveli ağaçların altına ve nehir kıyılarına büyük abdest bozmayı¹⁴⁶ yasaklamıştır. Gü-

138 Muhtelif hesaplamalara göre bir müd yaklaşık olarak günümüzdeki kullanılan bir litreye karşılık gelmektedir. Bkz. Cengiz Kallek, “Müd,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 31: 455-457.

139 Bir sa' ise yaklaşık dört müde denk gelmektedir. Bkz. Cengiz Kallek, “Sa',” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 35: 317-319.

140 Buharî, “Vudû',” 46.

141 İbn Mâce, “Taharet,” 48.

142 Müslim, “Hayz,” 44.

143 Ebu Dâvûd, “Tahâret,” 33.

144 Hacı Mehmet Günay, “Su,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 37: 434.

145 Müslim, “Taharet,” 94-96; Nesâî, “Taharet,” 153; Tirmizî, “Taharet,” 51; Ebu Dâvûd, “Taharet,” 34; İbn Mâce, “Taharet,” 25.

146 Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târk b. Avzullah - Abdülmuhsin b. İbrahim (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1995), 3: 36.

nümüz şartlarında bile dünyada her yıl iki milyona yakın kişinin temiz suya ve hijyenik tuvalet ortamına ulaşabildiğinde kolaylıkla önlenebilecek olan ishal, kolera ve dizanteri gibi hastalılar sebebiyle öldüğü¹⁴⁷ dikkate alındığında Hz. Peygamber'in bu emirlerinin ne kadar isabetli olduğu anlaşılabacaktır.

5. Su Kaynaklarıyla İlgili Yanlış Uygulamaların Tashihi

Hz. Peygamber'in kuyular konusunda bir uygulaması da cahiliyeden kalan bazı yanlışların düzeltilmesidir. Nitekim beğenmediği insan isimlerini değiştiren Hz. Peygamber'in aynı şekilde 'Asîra kuyusunun ismini de Yesîra şeklinde değiştirdiğinden yukarıda bahsedilmişti. Diğer taraftan Câhiliye döneminde bir insan kuyuya düşüp boğulursa kuyu, hayvan saldırısıyla ölürse hayvan, madende göçük vs. olup ölürse de maden ocağı sorumlu tutulup ölenin diyetine sayılırdı. Bu husus Hz. Peygamber'e sorulunca : "Hayvanlar, maden ve kuyu sorumluluk sahibi değildir"¹⁴⁸ cevabını vererek kuyuların insanların hatasından dolayı başkalarına geçmesine veya kapatılmasına mani olmuştur.

SONUÇ

Çalışmada hicret sonrası Medine'de Hz. Peygamber'le doğrudan ilişkilendirilen 23, bu dönemde var olduğu bilinen ancak kaynaklarda Hz. Peygamber'le doğrudan ilişkilendirilmeyen 12 ve Medine'ye birkaç mil veya birkaç günlük mesafede 9 kuyu olmak üzere toplam 44 kuyunun varlığı tespit edilmiştir. Bu kuyuların tamamı hakkında bilgi vermek makale çalışmasını aşacağından örnek olması bağlamında en meşhur olan yedisi hakkında bilgi verilmekle yetinilmiş diğerleri isim ve mevki olarak zikredilmiştir. Bunlar arasında Hâ kuyusunda olduğu gibi Mescid-i Nebevî'ye 100 metre kadar yakında (günümüzde Mescid'e dâhildir) bulunanlar olduğu gibi birkaç mil mesafede olanlar da vardır. İçmek üzere kullanılan kuyular genelde şehrin güneyinde Kuba mevkii ve Akik Vadisi civarındadır.

Resulullah hicretten sonra şehir nüfusunun artmasıyla ihtiyaca binaen Müslümanları yeni su kuyuları açmaya, satın alarak veya

147 Eral Topçu, "Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı," *İnsan Hakları Yılığ* 26 (2008), 16.

148 Ebu Yusuf, *Kitâbu'l-harac*, 22; Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, 2: 926.

kendi mülkiyetindeki kuyuların ihtiyaç fazlasını başkalarıyla paylaşmaya yahut tamamen kamu yararına vakfetmeye teşvik etmiştir. Böylece Medine'deki hem içme hem de tarımsal amaçlı kullanılan tüm su kuyularının toplum yararına kullanılması sağlanmış ve bu sebeple çıkabilecek muhtemel problemler bertaraf edilmiştir.

Medine volkanik arazilerin yüzey altında su tutması sayesinde yarımada'nın geneline göre nispeten daha bol su kaynaklarına sahiptir. Suların yer yüzeyine yakın olması kolayca çıkarılıp istifade edilmesini sağlamıştır. Ancak sürekliliğin, hijyenin ve azamî faydanın sağlanabilmesi için kaynakların verimli kullanılması önemlidir. Bu noktada Hz. Peygamber'in suyun sadaka değerini ortaya koyması, mülkiyet ve harim haklarını belirlemesi, israfa dikkat çekmesi, kuyuların ve çevresinin kirletilmemesine özen göstermesi ve cahiliyeden kalma hatalı uygulamaları düzeltmesi dönem itibarıyla nüfusu sürekli artan şehirde sudan kaynaklı sıkıntıları önlediği gibi sonraki nesillere de örneklik teşkil etmiştir. Böylece İslam beldeleri kuyular, çeşmeler ve hamamlarla donatılmış, su zayi edilmemesi gereken ilahî bir nimet olarak telakki edilmiştir. Bu sayede el, vücut, ev ve genel olarak toplumun hijyeni sağlanarak çok büyük salgınların önüne geçildiğinden İslam beldelerinde salgınlar Ortaçağ Avrupa'sındaki kadar yıkıcı olmamıştır.

İnsanlık tarihinde su-medeniyet ilişkisi izahtan varestedir. Dolarısıyla Hz. Peygamber'in hayatı bir ihtiyaç olan suyun değeri, kullanımı ve tasarrufuyla ilgili ortaya koyduğu pratik icraatlar şehirde medenî bir toplumun temellerini atmıştır. Kendisinin edebiyatta su ve yağmura benzetilmesi de biraz bununla ilişkili olmalıdır. Zamanla Müslümanlar fethettikleri yerlere de Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği İslam'la birlikte onun su medeniyetini de götürmüşlerdir. Bu Nebvî örneklik çevre kirliliği, israf ve küresel ısınma gibi çeşitli nedenlerle temiz su kaynaklarının azaldığı ve hâlâ milyonlarca insanın sağlıklı içme suyundan mahrum olduğu günümüzde de önemini ve geçerliliğini korumaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdûlbâkî, M. Fuâd. *el-Mu'cemu'l-müfehres lielfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1364.
- Abdülkuddûs el-Ensârî. *Êsêru'l-Medineti'l-Münevvera*. 3. Bs. Medine: Mektebetü's-Selefiyye, 1973.

Abdülmetin, İbrahim. *Çevreci ve Dindar*. Çev. İhsan Durdu. İstanbul: Ufuk Yayınları, 2013.

Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvût. Kâhire: Müessesetü Kurtuba, 1955.

Ahmed Vefik Paşa. *Lehce-i 'Osmânî*. 2 cilt. İstanbul: Cemiyet-i Tedrîsiyye-i Osmaniyye 1293.

Aktan, Hamza. "İhyâ." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 22:7-9.

Akyüz, Hüseyin. "Ot, Su ve Ateşin Ortak Kullanımı İle İlgili Bir Hadisin Güncel ve Evrensel Değeri." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4, sy. 1 (2015): 232-244.

Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ. *Ensâbü'l-eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr, Riyad Ziriklî. 15 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.

Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin. *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şerî'a*. thk. Abdülmü'tî Kal'aci. 7 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, 2008.

Bozkurt, Nebi - Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Medine." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 28: 305-311.

Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 7 cilt. Dimeşk-Beyrut: Yemâme- Dâru İbn Kesîr, 1993.

Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 cilt. 2. Bs. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.

Çakın, Kâmil. "Peygamberimize Büyü Yapılması ile İlgili Rivayetler (İdeoloji ile Realitenin Çatışma Alanına Bir Örnek)." *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22, sy. 1 (2017): 25-54.

Darimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân. *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selim Esed. Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000.

Ebu Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as. *Sünen-i Ebu Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnâvût - Muhammed Kâmil Karabelli. 7 cilt. Dimeşk-Beyrut: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 2009.

Ebu Yusuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb. *Kitâbu'l-harac*. Dâru'l-Ma'rife, 1979. Fayda, Mustafa. "Bi'rrieris." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 6: 194-195.

Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Meğânimü'l-mu'tabe fi me'âlimi Tâbe*. thk. Hamed el-Câsir. Riyad: Menşûrâtü Dâri'l-Yemâme, 1969.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslam Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâü 'ulûmî'd-dîn*. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1982.

- Günay, Hacı Mehmet. "Su." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 37: 432-437.
- Hamevî, Ebu Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'-büldân*. 5 cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1977.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 cilt. 5. Bs. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993.
- Hizmetli, Sabri. *İslam Tarihi İlk Dönemler*. Ankara: Özkan Matbaacılık, 2001.
- İbn Hişâm, Ebu Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik el-Himyerî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekâ vd. 2 cilt. Mısır: Şeriketü Mek-tebe ve Matbaatü Mustafa, 1955.
- İbn İshak, Ebu Abdillâh Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Medenî. *Sîretü İbn İshak*. thk. Süheyl Zükkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Yy.: Hicr, 1997.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen-i İbni Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. 2 cilt. Kahire: Matba'atü Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabîyye, ts.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-'Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîruhammed Ahmed Hasbullah - Muhammed Ahmed Hasbullah. 6 cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.
- İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.
- İbn Şebbe, Ebu Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî. *Kitâbu Târihi'l-Medîneti'l-Münevvere*. thk. Fehim Muhammed Şeltût. Cidde: 1979.
- İbn Zebâle, bü'l-Hasen Muhammed b. el-Hasen. *Ahbâru'l-Medîne*. thk. Salâh Abdülazîz Zayn Selâme. 4 cilt. Medine: Merkezu Buhûs ve Dirâsâti'l-Medîneti'-Münevvere, 2003.
- İbnü'n-Neccâr, Ebu Abdillâh Muhibbüddîn Muhammed b. Mahmûd. *ed-Dürretü's-şemîne fî ahbâri'l-Medîne*. thk. Salahaddin Şükür. Medine: Merkezu Buhûs ve Dirâsâti'l-Medîneti'-Münevvere, 2006.
- Kallek, Cengiz. "Müd." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 31: 455-457.
- Kallek, Cengiz. "Sa'." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 35: 317-319.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ebu Talha el-Ensârî." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 10: 236-237.
- Kayapınar, Hüseyin. "Kuyular." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 26: 510-513.

- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Erken İslam Döneminde Medine Kuyuları." *Osmanlı'nın İzinde*. Kitap editörü Mehmet İpşirli, ed. Âdem Koçal - Zeynep Berktaş. Osmanlı Tarihi Dizisi 81. 1. Bs. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Rûme Kuyusu." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 35: 231-232.
- Matari, Cemâleddin Muhammed b. Ahmed. *et-Ta'rif bimâ eniseti'l-hicreti min meâlîme dâri'l-hicre*. Riyad: Dâratü'l-Melik Abdülaziz, 2005.
- Mâverdi, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb. *Ahkâmu's-sultâniyye*. thk. Ahmed Câd. Kahire: Dâru'l-hadîs, 2006.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu'l-Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. 5 cilt. Cilt. Beyrut: Dâru'l-hadîs, 1991.
- Nesâî, Ebu Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Şuayb el-Arnâvût. Kahire: Dâru't-Te'sil, 2012.
- Öğüt, Salim. "Harîm." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 16: 188-190.
- Ömerî, Abdülaziz b. İbrâhim el-. *el-Hiref ve's-sinâ'ât fi'l-Hicâz fi 'asri'r-Resûl*. Riyad: Dâru İşbiliya, 2000.
- San'ânî, Ebu Bekir Abdurrazzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. thk. Habîburrahman el-A'zamî. 12 cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1983.
- Semhudî, Ebü'l-Hasen Nûreddîn Ali b. Abdillâh. *Vefâ'ül-vefâ bi ahabâri dâri'l-Mustafâ*. thk. Hâlid Abdülğanî Mahfûz. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2006.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Tânk b. Avzullah - Abdülmuhsin b. İbrahim. 10 cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1995.
- Tirmizî, Ebu İsmâ Muhammed b. İsmâ. *Sünenü't-Tirmizi*. thk. İbrahim Atve Avz. Mısır: Mektebetü Mustafâ el-Bâb el-Halebî, 1975.
- Topçu, Eral. "Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı." *İnsan Hakları Yıllığı* 26 (2008): 15-40.
- Vâkıdî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Kitabü'l-Megâzî*. thk. Marshden Cons. 3 cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.

WATER RESOURCES OF MEDINA DURING THE PROPHET MUHAMMAD'S PERIOD AND HIS WATER PRACTICES

Abstract

This study aims to achieve two main objectives. First, it identifies the water resources available in Medina during Prophet Muhammad's era (622–632) based on historical accounts. Second, it examines the Prophet's principles and practices regarding the fair, Islamic, and humane use of these resources. Despite experiencing population growth after the Hijrah, Medina—though relatively well-resourced by Arabian standards—lacked surface water such as rivers. Instead, its water needs were met through wells dug into the volcanic terrain known as harra. A total of 44 wells have been identified from this period: 23 associated with the Prophet, 12 with other individuals, and 9 located near the city. Recognizing the vital importance of water, Prophet Muhammad prohibited its monopolization and promoted equitable access. He encouraged Muslims to purchase and endow wells for public use and to dig new ones. He also emphasized the virtue of providing water to animals and barren lands. As a fundamental resource essential to human civilization, water was central to the Prophet's vision for a just and civil society in Medina. He established regulations regarding well ownership and land usage and warned against polluting or wasting water, even during religious rituals. The Prophet also abolished harmful pre-Islamic water customs. Given that millions today still lack access to clean, safe drinking water, the relevance and foresight of his practices are especially significant. This study, based on document analysis—a qualitative research method—draws primarily on Islamic historical sources, especially those concerning the history of Medina. It also provides insight into the social, economic, and daily life of Medina through the lens of water as a basic human necessity.

Keywords: Sirah, Prophet Muhammad, Medina, Water, Hygiene, Wells.